

BESZE TIBOR

CASTRUM BENE – PRAEDIUM BENE

Az alábbi vázlatos áttekintés a középkori forrásokban Bene, Benevár (Castrum Bene) az újkori iratokban Bene puszta (Praedium Bene) néven szereplő terület település- és birtoklástörténetének kérdéseit vizsgálja, valamint azt, hogy az elmúlt évszázadokban milyen kapcsolat volt Gyöngyös és Bene puszta között.

A témára vonatkozó források elsősorban a Heves Megyei Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban találhatók. A forrásadottságok – mint a magyar történelemben általában – igen egyenetlenek. A középkori viszonyok vizsgálatához meglehetősen szerény okleveles és egyéb forrásbázis maradt ránk, az újkori (XVI. századdal kezdődő) kutatásokhoz viszont bőséges adathalmaz állt a rendelkezésemre. A történeti vázlat megírásakor országos összeírásokat, megyei összesítőket és a gyöngyösi magisztrátus által saját célra készített adatfelvételeket egyaránt használtam. Jól kiegészítették ezeket az egyes birtoktestekről származó források, valamint a kortárs statisztikusok híradásai. A társadalmi élet legalsóbb szintjén, a népesség egymás közti magánjogi viszonyában keletkezett iratok ugyancsak fontos tanulságokkal szolgáltak.

A fennmaradt források alapján a középkori Bene, Benevár településtörténetéről, birtokosairól és határáról csak elnagyolt képet rajzolhatunk. Bene személynévi eredetű helynév, melynek első – oklevelekkel is igazolható – megjelenése az Árpád-kor végére tehető. A Bene néven ismert terület első birtokosai az Aba nemzetség tagjai voltak, akik a környékbeli települések nagy részét is a magukénak tudhatták. Az Árpád-kor folyamán a Bene patak völgyében több település is létrejött az Abák közötti birtokosztályok következtében. A településhatárok egyértelmű elkülönítése minden bizonnyal ezeknek a nemzetségen belüli osztozkodásoknak köszönhető. Bene meglehetősen nagy határán belül legalább két – egy Árpád-kori és egy Anjou-kori – település jött létre. Az első kis telep valahol délen lehetett, és erről nevezték el a tőle északra lévő lakatlan tájat. Ez a falu az Árpád-kor végére elpusztult, megmaradt viszont a név az erdős terület elnevezéseként. Egészen más helyen – a vár alatt – keletkezett az a XIV. század elején már írásos forrásokban is feltűnő falu, amely az erődítménnyel együtt megörökölte a Bene nevet. Ennek a településnek a létrejöttében a várnak kiemelkedő szerepe volt.

A pálos monostor megalapításakor az eredeti benei határból leválasztottak egy darabot, ahol Pálosvörösmart nevű falu alakult ki.¹

A vár alatt lévő falu sorsa szorosan összekapcsolódott az erődítmény sorsával. Már a falu keletkezése is jól mutatja ezt, hiszen megtelepedésre, határbéli földművelésre a délebbi határrészek sokkal alkalmasabbak lettek volna. A lakosság itteni megtelepedésében minden bizonnyal az 1275–1301 között felépült vár játszotta a meghatározó szerepet. A benei vár azonban 1497-ben már romként szerepel. A település valószínűleg ekkorra már osztozott a vár sorsában és elnéptelenedett. Elsorvadásában nem csak az játszott közre, hogy léte szervesen összekapcsolódott az erődítmény létével, hanem az is hogy a szomszédos Gyöngyös időközben gyors fejlődésnek indult. A benei lakosok többsége a kiváltságokkal felruházott mezővárosban nyilvánvalóan jobb életlehetőséget talált, mint a pusztulófélben lévő vár szomszéd-ságában.²

A Gyöngyöstől északra fekvő határrészt az újkori források már Bene puszta néven emlegetik. A puszta (latinul: praedium vagy prédiium) elnevezés a magyar történelemben olyan területet jelöl, amelyen valaha lakott település volt, de valamilyen (természeti, társadalmi, politikai vagy gazdasági) oknál fogva elnéptelenedett, lakói falujukat elhagyták, a határbéli földek pedig rövidebb esetleg hosszabb ideig műveletlenül maradtak. Falupusztulásról a középkori települések esetében is tudunk, a nagyméretű pusztásodás megjelenése ugyanakkor elsősorban a török hódoltság korára és területére jellemző. Az elpusztult falvak határát általában a szomszédos települések szerezték meg, így tágítva ki gazdálkodásuk kereteit. Az adományozással, vásárlással, zálogosítással, hosszú távú műveléssel stb. birtokba vett puszták tulajdonjogát a legtöbbször jogi eszközökkel is körülbástyázták.³ Az újkorban Bene tehát már nem faluként (possessio, sessio stb.), hanem pusztaként (prédiium) szerepel a forrásokban, ami egyértelműen arról tanúskodik, hogy a korábbi település elnéptelenedett. Bene puszta tulajdonjoga (Encs pusztáéval együtt) ugyanakkor szerepel Gyöngyös szabadalmainak nyilvántartásában.⁴

A továbbiakban arra a kérdésre keressük a választ, hogy az elmúlt évszázadokban milyen kapcsolat volt Gyöngyös és Bene puszta között. A kérdés megválaszolásához elengedhetetlenül szükséges, hogy tiszta képet kapjunk a gyöngyösi határhasználat sajátosságairól, a magisztrátus gazdálko-

¹ Draskóczy István 1984. 91–128.

² Szabó J. József 1990. 163–172.

³ Rácz István 1988. 27–28.

⁴ Heves Megyei Levéltár /a továbbiakban HML/V-101/b/13 Fasc. XX. 75. 1. fol. (é.n.) – Idézi: Szabó Jolán 2001, 7.

dásban játszott szerepéről valamint a Benéről származó jövedelmek felhasználásáról.

Elöljáróban meg kell állapítanunk, hogy a gyöngyösi határ nagysága – a belterületet is ide számítva – II. József idején 7700, a jobbágyfelszabadítást követő években pedig 7932 katasztrális hold volt.⁵ A határ lényegesen kisebb, vagy nagyobb a hódoltság idején sem lehetett, hiszen a szűkebb régió települései a török világban nem pusztultak el, így Gyöngyös terjeszkedni nem tudott, saját terrénuma sérthetlenségére pedig éberrel ügyelt. Agrár-gazdálkodását tehát a középkori határkeretek között folytatta.

Ilyen szűk határ ugyanakkor országos viszonylatban is csak a jobbágyfalvakat övezte.⁶ Ennek okát abban kereshetjük, hogy „... keletről Sár község, délről Gyöngyöspüspöki, nyugatról Tarján, északról Solymos szűk területre szorítja össze...”⁷ Tanulságos, hogy a korabeli leírásban nyoma sincs Bene nevű településnek a környező falvak között.

A határ két részre oszlott. A „gyöngyösi határ” kifejezést hol szűkebb, hol tágabb értelemben használták. A szűkebb értelemben vett, eredeti határhoz a korabeliek azokat a települést közvetlenül övező földeket sorolták, melyek használata fejében a gazdák a helység valamely földesurának tartoztak szolgálattal. A város közössége ugyanakkor – királyi adomány révén – maga is birtokosa volt a szomszédos Encs és Bene pusztáknak. A tágabb értelemben vett határ ezeket a prédiúmokat is magába foglalta. Bene pusztája 1789-ben 3554,⁸ 1828-ban pedig 3865 holdat tett ki.⁹

Az előljárók a hódoltság utáni másfél század városi jegyzőkönyveiben gondosan ügyeltek arra, hogy a határ két részét határozottan elkülönítsék egymástól. Az eredeti határok és a puszták birtokjogi elkülönítése a járadék-szedés szempontjából volt jelentős. Míg a „Gyöngyösi határban ... a Földes Uraságnak engedelméből ... birt” földek után a lakosok „Közönséges Földes Uraság”-nak (azaz a város földes urainak) adóztak, addig a „Királyi Privilegium mellett Különös Donatio”-val a közösségnek (vagyis Gyöngyös közösségének) juttatott encsi és benei pusztákról maga a város szedte a járadékot.¹⁰

A városi jegyzőkönyv egyik bejegyzésében a tanács félreérthetetlenül fogalmazott, amikor a következőket írta: „... mivel az Benei Mátra, nem az

⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) – C 148 1–3. k. valamint Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és föld jövedelme. Buda, 1865.

⁶ Galgóczi Károly 1855. 99–101.

⁷ Bél Mátyás 1730–1735. 97.

⁸ MOL-C 148. 1–3. k.

⁹ HML-IV-7/a/ 18. öi. 1113. 1828., Observationes. 19.

¹⁰ HML-V. 101/b. 93. CIV. 57.

Gyöngyösi határhoz tartozó hanem azt az Város Penes Donati Regia mint az Encsi Földet is bírja, azért ához az Város lakosi nem tartván olyan iussokat, mint az Gyöngyösi Földhöz, hanem mint Földes Uraságunkban lévő Földet...”¹¹ használják. A magisztrátus tehát Benén ugyanolyan földesúrnak tartotta a közösséget, mint a szűkebb határon belül az Orczyakat, Koháryakat stb.

A puszták és az eredeti határ hivatalos iratokban fellelhető pontos elkülönítése elsősorban a városi közösség birtokjogának ébrentartását szolgálta. Ezt a jogot a helyi nemesek részéről többször érte támadás, sőt 1816-ban próbálkozásukat részleges siker koronázta.¹²

A város határának földhányásokkal való kijelöléséről a tanács 1802-ben rendelkezett, „... mivel Gyöngyös városának sehol hanyot hatara nem volna”.¹³ A szomszédos helységek lakóival gyakran különböztek össze a mezővárosiak, egymás határának elszántása miatt. Éppen ezért a közösség úgy határozott, hogy a körülárkolást vármegyei hiteles bírák előtt, a házipénztár terhére végezteti el. Az utasítás szerint a határok „környös körül ... hanyatassanak meg”.¹⁴ Ezt minden bizonnyal úgy kell értenünk, hogy jeleket ott állítottak föl, ahol az oppidum földjei más települések földjeivel határosak. Az eredeti, belső határ és a puszták földhányással való elválasztását véleményem szerint semmi nem indokolta. Mindebből az következik, hogy amikor a városvezetés a körülárkolásról döntött, akkor ezen a tágabb értelemben vett határokat értette. Ezt a feltevést látszik erősíteni egy 1810. évi rendelkezés is, mely a gyöngyösi terepmentet a szomszédos Solymostól és Püspökitől elválasztó határdombok megújításáról intézkedett.¹⁵ A terepment kifejezést ugyanis mindazon területekre alkalmazták, melyek a városi tanács igazgatása alatt álltak.

A város birtokjogi szempontból eltérő részeit a határhasználat egységbe foglalta. Mivel az oppidum több tájelem találkozásánál terült el, a határbeli gazdálkodást a természetföldrajzi viszonyok erősen befolyásolták.

Bene nagy részét tölgyes és bükkös erdő borította.¹⁶ Az erdei tisztásokat legeltetésre és szénagyűjtésre használták.¹⁷ A prédiüm déli, napos lankáin szőlőt termesztettek.¹⁸

¹¹ HML-V.101/a. 2. 536.

¹² MOL-P-518/a. 752.

¹³ HML-V. 101/a. 8. 300.

¹⁴ Ugyanott (a továbbiakban Uo.)

¹⁵ HML-V. 101/a. 9. 150. és 182.

¹⁶ HML-IV. 7/a/ öi. 555. Observationes 230.

¹⁷ HML-V. 101/a. 6. 387.

¹⁸ HML-V. 101/b. 10. XIX. 8.

A határ művelési ágak szerinti pontos megoszlása a II. József idején készített kataszteri összeírás valamint Magyarország művelési ágak szerinti terjedelmének és földjövödelmének 1865. évi összeírása alapján rekonstruálható.

A határ mezőgazdaságilag hasznosított területének művelési ágak szerinti %-os megoszlása 1789-ben és 1865-ben

Művelési ág	Belső arány% 1789-ben	Belső arány% 1865-ben
Erdő	45,5	46,2
Szántó	24,1	24,2
Szőlő	17,1	17,6
Legelő	10,1	9,1
Rét	3,2	2,9
Összesen:	100	100

A város mezőgazdaságilag hasznosított területe 1789-ben 6539, 1865-ben pedig 6776 katasztrális hold volt. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a két adatfelvétel között eltelt közel 80 év alatt Gyöngyös agrárgazdálkodásának belső arányai lényegesen nem változtak. Ugyanez mondható el a hódoltságot követő évszázadra is, bár ezen megállapításunkat csak szórványforrások támasztják alá.¹⁹ Az minden esetre jól látszik, hogy a Bene pusztai nagy kiterjedésű erdők gazdálkodásban játszott szerepe a másfél évszázad alatt alig változott.

A gyöngyösi határ birtokjogi és művelési ágak szerinti megoszlásának bemutatása után az alábbiakban a Benén folytatott agrárgazdálkodás jellegzetes vonásait elemezzük.

A gyöngyösi térreumon a szántóföld nagysága 1600 kataszteri holdra tehető. Ebből 600 hold a prédiúmonkon, a többi a város eredeti határán belül terült el.²⁰ A belső határban a szántók 80%-a felett helybeli nemesek és birtokosok rendelkeztek, a maradék – jobbágy jogon – a mezővárosi gazdákat illette.²¹

A jobbágycsaládok többsége kizárólag a pusztákon lévő, házsor szerint osztott szántókból részesülhetett. A szántókat a közösség képviselőjeként a városi tanács osztotta a lakosoknak, sőt az uraknak is, akik a közrendűekhez

¹⁹ HML-IV. 7/a/1. öi. 555. Observationes 230–231.

²⁰ MOL-C-148 1-3. k.

²¹ HML-IV-7/b/5. 10.

hasonlóan igényelhetek maguknak a kiosztásra kerülő földekből. A két-évenként megtartott osztás a magisztrátus legnehezebb feladatai közé tartozott. Az előljárók 1722 tavaszán például azt panaszolták, hogy „... veszeke-*dések, vissza vonyasok, s ízetlenségek szoktak földosztáskor az Köz rend között esni*”.²²

A város a Bene-pusztán lévő szőlőket közbirtokosként élte, s annak dézsmája a „közboldogságra” (vagyis a közösség szükségleteire) szolgált. Az itteni promontóriumok pontos kiterjedését források hiányában nem ismerjük. Minden esetre elég nagy területekről lehetett szó, hiszen a kommunitás Bene-pusztai szőlőhegyein 1835-ben 197 szőlősgazdát írtak össze.²³ Ezzel szemben az egész határt számba vevő 1828-as conscriptioba csupán 720 szőlőbirtokost jegyeztek be.²⁴

A gyöngyösi polgárok vagyontárgyai között kiemelt helyen szerepeltek a határ különböző részein lévő szőlők. Jó példa erre az 1825-ben meghalt Baranyi János vagyonszeírása. Javainak értékesítésekor háza 1640 forintért talált gazdára. Négy szőlője, közel hasonló áron összesen 1550 forintért kelt el. Ezek közül a Felső Szurdokit 550, a Felső Plágait 400, a Farkasmályi új ültetést 350, az Öreg Farkasmályi csonka szőlőt pedig 250 forintra taksálták a vevők.²⁵

Forrásaink ugyanakkor arra is utalnak, hogy külső helységekből származók (extraneusok) csak a város földesurasága alá tartozó Bene-pusztán szereztek maguknak birtokot. Az eredeti belső határban extraneus szőlősgazdáról nincs tudomásunk. 1777. szeptemberében a városi tanács 20 vörösmarti jobbágnak, köztük Morvai Györgynek és Sebestin Jánosnak engedélyezte, hogy prédiután, a Kővágón felüli részen szőlőt plántálhasson.²⁶ A földrajzi közelség miatt Benén elsősorban a szomszédos Vörösmart lakói voltak extraneusok. A gyöngyösi magisztrátus felügyelte a szőlőtermesztés folyamatát, így ő döntött a szüret kezdetéről és rendjéről is. 1842-ben például a pusztán elterülő szőlők szedését és dézsmálását helybeliek részére október 18-ára, vörösmartiak részére pedig október 17-ére rendelték el.²⁷

A szőlőkből a lakosok a szokott földesúri kilencedet a városnak mindenkor megadták, ám ezek haszna, mint ahogy a kocsmáltatásé is a már említett „közboldogságra” szolgált. A kocsmáltatás jövedelme „... *nagy segítő*”

²² HML-V-101/a/3. 37.

²³ HML-V-101/b/35. XLIII. 88.

²⁴ HML-IV-7/a. 18.öi. 1113.

²⁵ HML-V-101/b/22.XXX.37.

²⁶ HML-V-101/b/35. XLIII. 15.

²⁷ HML-V-101/a/ 14. 308.

gyámola volt az szegínsig meg maradásanak”.²⁸ A közösség földesurasága alá tartozó prédiúmokon három helyen, a benei és az encsi kocsmákban, valamint a baromállási pincében mérték a város borát.²⁹

A gyöngyösiek a határ jótéteményei között tartották számon azokat a kiterjedt erdőségeket, ahol a lakosokat széleskörű faizási jog illette meg, amit a korban Bene erdőnek, vagy Benei Mátrának hívtak.³⁰ Jelentőségét jól mutatja, hogy az oppidum legfőbb javainak és jövedelmeinek számbavételekor az első helyen írták össze.³¹ A Benei erdők kiterjedése 1789-ben 2977,³² 1865-ben pedig 3132 katasztrális hold volt.³³ Ez a mezőváros tágabb értelemben vett határának több mint 40%-át tette ki. A mátrai erdőség önmagában 500 holddal nagyobb volt, mint az egész eredeti gyöngyösi határ.³⁴

A lakosok az erdőről nemcsak épületre való és tűzifát nyerhettek, hanem a makktermő részeken állataikat is legeltethették. Innét kaphattak szerszámaik elkészítéséhez megfelelő fát, a helybeli mesteremberek – kovácsok és kádárok – munkájukhoz alapanyagot.³⁵ A gyöngyösiek az úgynevezett Mátra Cédula megváltása után járhattak az erdőre fáért.³⁶ Ilyen cédulára a kiszabott taksa megfizetése ellenében bármely helyi lakos szert tehetett, hiszen ahhoz minden nemesnek és nemtelennek egyenlő jussa volt.³⁷ Az a gazda, aki 1843-ban igavonó marhával ment az erdőre, 9 forintot fizetett a Mátra Céduláért. A gyalogosan, taligával fát hordóktól ugyanebben az évben 4 forintot kért a magisztrátus.³⁸ Akiknek Mátra Cédulájuk nem volt, azoknak tilos volt a város erdejébe menni.³⁹

Tűzre való fát a taksások bármikor, korlátozás nélkül akár naponta is hordhattak. Faizási joguk azonban csak a dölt- és szárazfára vonatkozott. Ilyet saját szükségükre egész évben szabadon vihettek haza. Eleven fa kivágását azonban a városi tanács szigorúan tilalmazta és a rendbontókat marhájuk és szerszámuk elvételével, valamint 40 forint büntetéspénz megfizetésével sújtotta. Épülethez való fát csak a tanács külön engedélyével lehetett

²⁸ HML-V-101/a/ 3. 299.

²⁹ HML-V-101/b/34. XLII. 1.

³⁰ HML-V-101/a/5. 569.

³¹ HML-V-101/b/93. CIV. 57.

³² MOL-C-148. 1-3.k.

³³ Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és föld jövedelme. Buda, 1865.

³⁴ Uo.

³⁵ HML-IV-7/a/1. öi. 555. valamint HML-V-101/a/2. 358. és 686.

³⁶ HML-V-101/a/8. 245.

³⁷ HML-V-101/a/8. 356.

³⁸ HML-V-101/a/14. 511.

³⁹ Uo.

szedni, miután az ezzel megbízott tisztviselők felmérték, hogy a háztető, ajtó és padozat elkészítéséhez mennyi anyagra van szükség.⁴⁰

Bár a hódoltság után egyre-másra születtek a Benei Mátrát védő rendeletek,⁴¹ a XVIII. század végére a városi erdők annyira megfogyatkoztak, hogy a faizási jog és az erdőgazdálkodás új, átfogó szabályozása elkerülhetetlenné vált. A magisztrátus az erdőhasználat szigorúbb rendjének 1805. évi bevezetésekor döntését azzal indokolta, hogy „*az Erdők úgy annyira megfogytak, hogy egyszerre a fa ... a Kenyérenél is drágább volna...*”⁴²

A protocollumok tanúsága szerint az erdőhasználat rendje ellen vétőket súlyosan büntették. Sokakat azonban ez nem riasztott vissza attól, hogy a közösségi erdőben a szabályokkal nem törődve saját hasznukat keressék. Gyakran előfordult, hogy a gyöngyösiek nem maguk szükségére, hanem eladásra hordták a Mátrából a fát, vagyis faizási jogukat pénzszerzésre használták.⁴³ Sok kárt okoztak a mezővárosnak azok a tolvajok, akik a Benei erdőből „*ejel nappal lopták a makkot*”.⁴⁴ Elsősorban a makktermő fák kivágásától tiltották el a helybeli kovácmestereket is, hiszen a szénégetés egész erdőrészeket emésztett fel, melyek sertések hizlalására szolgálhattak volna.⁴⁵ A Benei Mátrát a szomszéd falvak lakóitól is védeni kellett, akik a határukhoz közel eső gyöngyösi erdőből makkot és fát egyaránt loptak. Ezért hatalmazta fel a városvezetés 1715-ben a helybelieket arra, hogy az erdejében jogtalanul tartózkodó idegenektől fejszéjüket, szerszámaikat elvehetik, igyonó jószágukat a bíró elé hajthatják.⁴⁶

Az erdő védelmében hozott rendszabályok szigorú végrehajtása eredményes volt, mert megállította a faállomány XVIII. században tapasztalható csökkenését. A fejsze alá került részekben az erdőt újra nevelték, ezzel gondoskodtak a lakosok által felhasznált fa pótlásáról. Fényes Elek tehát joggal állapíthatta meg 1850-ben Gyöngyösről írva, hogy „erdeje szép”.⁴⁷

Állatok legeltetésére alkalmas területben a város lakosai soha nem bővelkedtek, annak ellenére, hogy a hódoltságot követő másfél században a belső határban és prédiúmonokon egyaránt hagytak helyet a legelő állatok számára. Legelőterületét II. József idején 659 katasztrális holdra mérték. A város eredeti határán belül 205, Encs pusztán 7, Bene pusztán pedig 447

⁴⁰ HML-V-101/a/6. 387.

⁴¹ HML-V-101/a/2.687., HML-V-101/a/5. 597., HML-V-101/a/6. 934.

⁴² HML-V-101/b/93. CIV.57.

⁴³ HML-V-101/a/8. 357.

⁴⁴ HML-V-101/a/2. 687.

⁴⁵ Uo. 686.

⁴⁶ HML-V-101/a/2. 712-713.

⁴⁷ Fényes Elek 1851. 69.

holdon járatták a jószágokat.⁴⁸ Az 1828. évi conscriptio adatfelvétele szerint a városi közösség tulajdonában lévő pusztákon voltak legelők.⁴⁹ A XIX. század közepén Gyöngyösön és Benén 611 holdat használtak erre a célra. A kijelölt legelők mellett az ugart, betakarítás után a tarlót valamint a tanács engedélyével az erdei tisztásokat is járatták az állataikkal. A sertéseket a Benei Mátrában makkon hizlalták.

Több szempont figyelembevételével jelölték ki a legelés helyét, határozták meg a gulya, konda kötelező útvonalát. A XVIII. század utolsó évtizedeiben például a szamarakat leggyakrabban a „Bene hátszíja” és a Sós tó közötti területre, a kecskéket pedig a Pipis hegyre hajtották. Itatásra az állatokat a Bene vizéhez terelhették, de a legeltetést a patak környékén szigorúan tilalmazták.⁵⁰

A források tanúsága szerint nemcsak a gyöngyösiiek béreltek idegen hártárban legelőt, hanem időnként az ő legelőiken is megfordultak más helységekből idehajtott állatok. Külsősök legelőbérletére ugyanakkor kizárólag a Bene pusztai erdőkben nyílt lehetőség.⁵¹ Az előjáróság évről-évre felmérte, hogy a Mátrában mennyi makk termelt, majd megbecsülték, hogy azon hány disznó hizhat. Ezután, a gyöngyösi sertések számának ismeretében döntöttek arról, hogy fogadhatnak-e idegen kondát a Benei prédiumon.⁵² 1723 őszén például, amikor „...az Úr Isten eő Szent Fölsége ... bővebben adott makkot”, a Mátrai erdőben 600 tiszaroffi disznó telelt.⁵³

Arra a helybeliek ügyeltek, hogy saját jószágaik kárára ne adják bérbe legelőterületüket. Amikor 1803-ban ismét szóba került a Benei pascuum egy részének árendába adása, az előző évek tapasztalatán okulva gondoskodtak róla, hogy állataik ne olyan helyre szoruljanak, amely legelésre kevésbé alkalmas.⁵⁴

A Mátrai makkoltatásért az idegenek általában előre meghatározott helypénzt fizettek egy összegben.⁵⁵ Ez a város számára előnyösebbnek látszott, mint a darabszám szerinti bérlet, mert az, hogy a fogadott konda a kijelölt részen jár-e könnyen ellenőrizhető volt.

⁴⁸ MOL-C-148. 1–3. k.

⁴⁹ HML-IV. 7/a/18. öi. 1113. 1828. Observationes 46.

⁵⁰ HML-V-101/a/7. 316.

⁵¹ HML-V-101/a/8. 371.

⁵² HML-V-101/b/ 93. CIV. 57.

⁵³ HML-V-101/a/3. 114.

⁵⁴ HML-V-101/a/8. 371.

⁵⁵ HML-V-101/a/3. 781.

A makkos erdőben való hizlalásért a helybeliek is taksával tartoztak. A makkoltatás 1847-től minden gyöngyösi lakost egyformán megilletett.⁵⁶ Korábban ezzel a joggal nem mindenki élhetett. A XVIII. század közepén a gyöngyösiak az egy éven felüli sertések hizlalásáért 8 dénárt fizettek.⁵⁷ Ha valakinek 10-nél több disznója telet a makkon, akkor jószágaiból a város, mint földesúr részére dézsmát kellett adnia. Így volt ez 1723-ban csakúgy, mint 1756-ban amikor is a bevett szokásnak megfelelően írta elő a magisztrátus, hogy „... ha a sertéseknek száma tízen fölül leszen, mindnyajoké minden személy válogatás nélkül meg dézsmáltassék.”⁵⁸

Az első kataszteri felmérés alkalmával a belső határban 40 hold földesúri és 55 hold jobbágyjogon bírt rétvet vetek számba. Ugyanekkor Encsen 83, Benén pedig 27 hold kasza alá valót találtak.⁵⁹ A városi kaszálók felügyeletével a tanács a „*Feö Oeconomus Urat*” bízta meg, aki 1805-ben Encsen és Benén összesen 217 kaszás nagyságú területről gondoskodott. A városban egy kaszáson 800 négyszögölt értettek, így a 217 kaszás 108 kataszteri holdnak felelt meg.⁶⁰

A Benei Mátra jótéteményeitől el is tilthatták a lakosokat, ha a közösség érdekeivel ellentétesen cselekedtek. Így például azokat, akik adóösszeíráskor megpróbálták a vagyonukat eltitkolni, és magukat az arányos és igazságos teherviselés alól kivonni a fenti módon büntették.⁶¹

A Bene és Encs pusztákról földesúri jogon szedett kilenced, valamint a tized árendálása természetesen a várost illette. Az utóbbi hasznát a kegyuragsága alá tartozó templomok és plébánia javára fordította.⁶²

A Bene pusztával kapcsolatos fenti források nem hagynak kétséget afelel, hogy Gyöngyös város közössége volt a terület földesura. A kor történetét ismerők számára nem meglepő dolog, hogy egy kiváltságos mezőváros – közösségként – földesúri jogokat gyakorol a határához csatolt puszták felett. A földesúri tulajdonjog – mint a feudális gazdaságban általában – a járadék-szedésben realizálódott. Ez azt jelenti, hogy Gyöngyös tulajdonjogát már önmagában az a tény is mutatja, hogy Bene pusztáról évszázadokon át a város magisztrátusa szedte a földesúri járadékot, a gyöngyösi lakosok által használt szőlők és szántók termése után. Ezen kívül időről-időre a tanács rendelkezett a benei erdők, szőlők, szántók, legelők használatáról.

⁵⁶ HML-V-101/a/16. 356.

⁵⁷ HML-V-101/a/5. 23.

⁵⁸ HML-V-101/a/3. 114. és HML-V-101/a/5. 417.

⁵⁹ MOL-C-148. 1-3.k.

⁶⁰ HML-V-101/b/ 93. CIV. 57.

⁶¹ HML-V-101/a/2. 770.

⁶² HML-V-101/a/4. 297.

Fontosnak tartom még kiemelni, hogy a török kiűzése után a felszabadított területeken – bizonyos feltételek mellett – lehetőség nyílt a hódoltság előtti birtokviszonyok újrendezésére. A visszafoglalt területeken a királyi hatalom által kiküldött Neoquistica Commissio (Újszerzeményi Bizottság) alapos birtokvizsgálatokat tartott. Lehetőség volt a hódoltság előtti tulajdonviszonyok visszaállítására, ha az egykori földesúr igazolni tudta tulajdonjogát és lefizette az úgynevezett fegyverváltságot. A mezőváros Bene pusztá feletti hatalma ebben az időszakban is érintetlen maradt, ami a közösség szilárd, több évszázados gyakorlaton nyugvó jogait mutatja.⁶³

A rendi és a polgári korszak határán, a XIX. század közepén érvényes tulajdon- és birtokviszonyokról az örökváltság szerződések adnak egyértelmű tájékoztatást. A jobbágyfelszabadítás alapelve az volt, hogy az úrbéres használatában lévő jobbágybirtokokat – az örökváltság lefizetésének fejében – szabad polgári tulajdonná nyilvánította, a földesúr kezelésében lévő úgynevezett majorsági birtokokat azonban – szintén polgári tulajdonként – az eredeti tulajdonos kezén hagyta. Ennek megfelelően került a szerződésbe, hogy „*Gyöngyös városa és határában minden magány birtok egyenlő jogban helyeztetik a község javadalmi, úgy szinte azok mellyek eddig magányok birtokához nem tartoznak a város községe rendelkezése és hatósága alatt...*”⁶⁴ maradnak. A források nem hagynak kétséget afelől, hogy a benei határban „magány” birtoknak a gyöngyösi zsellérek használatában lévő szőlők számítottak, melyek termése után a gazdák a városnak földesúri járadékot, korabeli kifejezéssel élve dézsmát fizettek. Az oppidum azonban nem akart lemondani a határbeli szőlők tulajdonjogáról sem. Ezért jelenik meg az örökváltsági iratokban a magisztrátus határozott óhajaként „*A városi Elöljáróságnak a béli kívánatha, hogy a pusztá a város kizárólagos birtokában maradjon...*” és „*a Benei dézsmás szőlőket tovább is dézsmá alatt hagyni kívánák...*”⁶⁵ A tanácsnak ebben az ügyben királyi akarattal kellett dacolni, hiszen „*egy legfelsőbb nyiltparancs szerint minden taksásoknak, és dézsmásoknak jog adatik, ha mindgyárt pusztai birtokba léteznének is, magokat megválthatni...*”⁶⁶

A benei szőlők körül kibontakozó vita ugyanakkor nem befolyásolta a prédiüm területének döntő többségét kitevő erdők jogállását, amelyek – egykor földesúri kezelésű birtokként – a jobbágyfelszabadítás után is Gyöngyös

⁶³ HML-V-101/b/13 Fasc. XX. 75. 1. fol. (é.n.)

⁶⁴ HML-V-101/b/12. XX. 50.

⁶⁵ HML-V-101/b/10 XIX. 17.

⁶⁶ Uo.

város tulajdonában maradtak, amit az 1865. és az 1883. évi országos birtokösszeírás adatfelvételei is egyértelműen bizonyítanak.⁶⁷

Minden forrásunk azt mutatja, hogy a prédium területén, az elpusztult középkori falvak helyén már nem jött létre új település. A Bene vize mellett sorakozó malmokat semmiképpen sem lehet önálló településnek nevezni, mint ahogy a szomszédos Solymos vagy Abasár esetében sem, hiszen az önálló település egyetlen ismérével sem rendelkeztek. A rendi korszak utolsó fél évszázadából ránk maradt adatok szerint a benei malomsoron mindvégig mintegy 120 fős lakosság élt, ami teljes egészében megfelel a malmokat bérlő molnárok, családtagjaik és segédek együttes létszámának.⁶⁸ A malomsor önálló település voltát – a fentiekén kívül – alapvetően cáfolja az a tény is, hogy a molnárokat a gyöngyösi molnár céh fogta össze, valamint az, hogy a malmok bérleti díját a városi tanács szabályozta.⁶⁹ Nyilvánvalóan a fentiek miatt nem szerepeltette Heves megye települései között Benét Soós Imre sem, amikor a megyebeli községek 1867-ig terjedő történetét vizsgálta.⁷⁰

Összegzésként tehát megállapíthatjuk, hogy a középkorban a benei határ különböző részein két falu is létezett. Ezek a falvak elpusztultak és a terület feltehetően már a hódoltság előtt pusztává vált. Bene pusztája tulajdonjogát Gyöngyös város közössége szerezte meg és azt nemesi birtokként használta. A jobbágyfelszabadítás előtti századokban a benei határt határozottan és egyértelműen elkülönítették a gyöngyösitől, annak ellenére, hogy a mindennapi gyakorlat szempontjából Bene pusztája is a gyöngyösi határ része volt. Az egyértelmű elkülönítésre éppen a gyöngyösi közösség tulajdonjogának éber tartása miatt volt szükség. Amíg ugyanis a város eredeti határán belül a gyöngyösi földesurak (Orczyak, Grassalkovitsok, Almásiak stb.) szedték a jobbágyi adót, addig a Bene pusztáról befolyt ugyanilyen járadékok a város közösségét illették. Ezek a bevételek a korabeliek megfogalmazása szerint a „közboldogságra szolgáltak.” A kiváltságolt jobbágyközösség tulajdonjoga tehát a pusztája feletti szabad rendelkezésben és a járadékszedésben testesült meg. Az oppidum vezetése Bene középkori eredetű határainak sérthetlenségére éber ügyelt, nehogy azt bárki összemoshassa a földesurak hatalma alatt álló szűkebb gyöngyösi határral.

A jobbágyfelszabadítás után, a korabeli törvényeknek és rendeleteknek megfelelően a benei határ – az egykori dézsmás szőlők kivételével – Gyöngyös város tulajdona maradt.

⁶⁷ Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és föld jövedelme. Buda, 1865.

⁶⁸ Schematismus venerabilis cleri agriensis ad annum 1806–1855.

⁶⁹ Selmeczi Kovács Attila 1984. 343–369.

⁷⁰ Soós Imre 1975.

A rövidítések feloldása:

Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730–1735.

Fordította és magyarázatokkal ellátta Soós Imre. Eger, 1968. 97–102.

Draskóczy István: Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban. In: Havassy Péter–Kecskés Péter (szerk.): Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 1984. 91–128.

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Budapest, 1851. 1. kötet 69–70.

Galgóczi Károly: Magyarország-, a Szerbvajdaság s a Temesi bánság mezőgazdasági statisticája. Pesten, 1855. 99–101.

Schematismus venerabilis cleri agriensis ad annum 1806–1855.

Selmeczi Kovács Attila: Vizimalmok és molnárok a Mátraalján. In: Havassy Péter–Kecskés Péter (szerk.): Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 1984. 343–369.

Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975.

Rác István: Városlakó nemesek az Alföldön. 1541–1848 között. Budapest, 1988. 27–28.

Szabó J. József: Régészeti ásatások a gyöngyös–mátrafüredi Benevárban, 1982–1989-ben. In: Horváth László (szerk.) Castrum Bene 1989 Várak a 13. százdában. Gyöngyös, 1990. 163–172.

Szabó Jolán: Gyöngyös önkormányzata 1687–1848. Eger, 2001. 7.